

4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
5. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики / Дж.М. Кейнс. – М. : Изд-во "Эконов", 1992. – 2-ох т. – 432 с.
6. Browning M. Household Saving: Micro Theories and Micro Facts / M. Browning, A. Lusardi // Journal of Economic Literature. – 1996. – Vol. 34.
7. Paul Holtom. Shuttle Trade and New Border Regimes / Paul Holtom. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.iiss.org/publications/russian-regional-perspectives-journal>
8. Внесок транскордонного співробітництва домогосподарств у зростання новостворених малих підприємств у Західній Україні / Н.Б. Ісакова, В.Ю. Грига та ін. // Регіональна економіка. – 2007. – № 4.
9. Шевчук Л.Т. Методико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз / Л.Т. Шевчук. – Львів, 2001. – 489 с.

Тымечко І.Р. Мотивационные факторы активности субъектов пограничной торговли

Рассмотрено поведение субъектов пограничной торговли, учитывая мотивационную направленность, мотивационные диспозиции, которые составляют мотивы действий, актуализируясь в определенных ситуациях. Установлено, что в пограничной торговле задействован широкий спектр населения, участников которой можно разделить на несколько групп за мотивацией осуществления торговли: удовлетворение собственных потребностей в товарах или услугах, какие более качественные или более дешевые на смежных пограничных территориях; удовлетворение потребностей в товарах или услугах, которых нет на местном рынке; осуществление лицами торговли с целью заработка и тому подобное.

Ключевые слова: пограничная торговля, мотивация осуществления пограничной торговли.

Tymechko I.R. Motivational factors of activity of subjects of border trade

The conduct of subjects of border trade is considered in a publication, taking into account a motivational orientation, motivational dispositions which make reasons of actions, actual in certain cases. It is set that the wide spectrum of population is involved in boundary trade, the participants of which can be divided into a few groups after motivation of realization of trade: satisfaction of own requirements in commodities or services, what more high-quality or more cheap on contiguous boundary territories; satisfaction of requirements is in commodities or services which are not at the local market; realization of trade with the purpose of earnings persons and others like that.

Keywords: border trade, motivation of realization of border trade.

УДК 330.191.6

Здобувач С.В. Фомішин – Львівська КА

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ В СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Розкрито тенденції розвитку форм міжнародного поділу праці в сучасному світовому господарстві. Підкреслено, що особливого масштабу таке співробітництво набуло в галузях, які породжені НТР. Встановлено, що МППІ став результатом багатостороннього розвитку продуктивних сил, поглиблення національного суспільного поділу праці та залучення в систему світових господарських зв'язків нових національних виробництв, що спричинилося до інтернаціоналізації виробництва загалом.

Ключові слова: міжнародний поділ праці, науково-технічна революція, міжнародна спеціалізація, міжнародна кооперація.

Вступ. Кожен з елементів продуктивних сил – засоби праці, предмети праці і робоча сила – має важливе самостійне значення для визначення міжнародного виробничого профілю країни. Самостійність ця виражається в то-

му, що країна, володіючи лише одним будь-яким із зазначених елементів продуктивних сил, може стати учасником міжнародного поділу праці (МПП). МПП породжує взаємовигідність міждержавного обміну, що є рушійною силою світового господарства. У другій половині ХХ ст. головним чинником формування міжнародного поділу праці стає науково-технічний прогрес, рівень розвитку продуктивних сил у різних країнах, стан їх науки й техніки. Зменшення значення природних і географічних чинників для міжнародного поділу праці особливо очевидне на прикладі Японії й нових індустріальних країн – Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру та деяких інших. Саме під впливом науково-технічної революції МПП поступово звільняється від зумовленості природними умовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні й зарубіжні дослідники (Є. Денісон, В. Колесов, П. Ліндерт, Дж. Менвілл, М. Пейбро, М. Портер, П. Сергеев, А. Стригін, І. Спиридонов, О. Рогач, А. Філіпенко, Є. Хансен, Дж. Харріс тощо) останні чотири десятиріччя вважають початком нового періоду в розвитку міжнародного поділу праці, котрий пов'язаний з науково-технічною революцією. Цей феномен останніх десятиріч розвитку зрілого капіталізму не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Міжнародний поділ праці і сьогодні "роз'єднує" виробників, і створює господарські стимули для їх "поєднання", консолідації зусиль на різних стадіях виробництва, реалізації товарів і послуг.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій міжнародного поділу праці у світовому господарстві і впливу НТР на масштаби співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Стан сучасного світового господарства ознаменований початком переходу промислово розвинених країн до "економіки знань", яка характеризується органічним поєднанням досягнень науково-технічної революції із дедалі більше соціально зорієнтованим ринковим механізмом. Сучасна техніка і високотехнологічний рівень виробництва роблять нерентабельним забезпечення тільки внутрішніх потреб. Розгортання НТР з середини 50-х років ХХ ст. і формування на основі автоматизованої праці нового технологічного способу виробництва є неодмінною передумовою сучасного етапу міжнародного поділу праці. Якщо раніше техніка мала безумовний пріоритет над наукою, то нині його отримала наука. Вона перетворилась у безпосередню продуктивну силу. Продукт науки перетворився на товар, він відтворюється, тобто окуповує себе. Ця, безсумнівно якісна зміна, має не еволюційний, кількісний, а принципово новий характер. Якщо головна і визначальна риса НТР полягає у винятково швидкому розвитку науки та перетворенні її в безпосередню продуктивну силу, то друга риса – якісні зміни в технічній базі виробництва. Це пов'язано насамперед з розвитком автоматизації виробництва і використанням електронно-обчислювальної техніки у сфері виробництва і управління. Автоматизоване виробництво ефективне за зростаючих масштабів випуску продукції. Воно супроводжується поглибленням суспільного, зокрема й міжнародного поділу праці, виокремлюються нові галузі промисловості (атомна промисловість, електронно-цифрове машинобудування, ракетно-космічна промисловість, виробництво синтетичних матеріалів тощо). Наприклад, у США нараховують до 700 галузей промисловос-

ті, для кожної з них потрібне спеціалізоване устаткування, унікальна апаратура, випуск яких у малих кількостях нерентабельний.

Зміни в технічній базі виробництва належать не тільки до машин, але і до технології, методів оброблення матеріалів, до енергії хімічного синтезу, реакції ядерного розпаду або синтезу, теплових вибухів, мікроскопічних блискавок, струмів високої частоти, дугових розрядів і т. ін. Якісні зрушення відбуваються не тільки в знаряддях, але і в предметах праці. Зростання нових знань, подібно до наукових досліджень, сьогодні неминуче стає іманентною частиною сучасного виробничого процесу, оскільки вони практично реалізуються в нових конструкціях машин, механізмів, якості робочої сили, в раціональних організаторських рішеннях і т. ін. Американський економіст М. Портер стверджує, що сучасні конкурентні переваги досягаються тільки через поєднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, серед яких особливе значення мають освіта і розвиток науки. Згідно із результатами дослідження іншого відомого американського економіста Е. Денісона, зростання економіки США і країн Західної Європи в післявоєнний період на 10-32 % визначалось використанням результатів наукових досліджень у різних областях техніки і технології, на 2-15 % – підвищенням рівня освіти. За розрахунками відомого американського економіста Е. Хансена, 100 дол. вкладені в освіту, забезпечують більш високе зростання продуктивності праці, ніж 100 дол., вкладені у виробничі будівлі, споруди, машини й устаткування. Базуючись на знаннях, держави-лідери науково-технічного прогресу створили зони пришвидшеного економічного розвитку. Найактуальнішою ця проблема є для малих і навіть середніх за економічним потенціалом країн. Тому між їхніми підприємствами найбільшого розвитку набула інтернаціоналізація одиничного поділу праці. Поширюється і міжнародна технологічна спеціалізація, яка означає спеціалізацію підприємств різних країн на виконанні певних видів робіт (наприклад, виготовлення окремих видів лиття, штампування та ін.).

У сучасних умовах надзвичайно важливою стає також інший складник міжнародного поділу праці – міжнародна кооперація. На відміну від спеціалізації, міжнародна кооперація виробництва і праці своєю техніко-економічною метою має випуск узгодженої продукції, і, зазвичай, на основі міжурядових угод за участю компаній, фірм та ін. Міжнародна виробнича кооперація передбачає спільне розроблення важливих науково-технічних програм, обмін науково-технічною інформацією, продаж і купівлю ліцензій, ноу-хау, обмін вченими та ін. Міжнародне кооперування простежується не тільки в межах однієї галузі, але й широко використовується між підприємствами. Вони входять в різні галузі, які відрізняються за видами діяльності і використовуваними методами. У період небачених за всю історію розвитку людства проривів у галузі науки і інновацій зростає інтернаціоналізація наукових досліджень, особливо у сфері освоєння космічного простору, боротьбі з захворюваннями та ін. При цьому інтернаціонально фінансуються проекти, засновуються спільні підприємства, переплітаються процеси володіння активами та іншими формами міжнародного зрощування капіталу. Транснаціональні корпорації створюють за кордоном власні збутові організації, скеровують спеціалістів і консультантів. Потужні ТНК, що діють в різних галузях обробної, добувної,

нафтохімічної та нафтогазової промисловості, електроніці, різних галузях машинобудування координують своє виробництво і збут із підприємствами, розкиданими по всіх континентах. Маючи потужну виробничу базу, ТНК проводять таку виробничо-торговельну політику, яка забезпечує високоефективне планування виробництва, товарного ринку, а також динамічну політику в галузі капіталовкладень. Вивіз капіталу починає здійснюватись переважно між розвиненими країнами, це посилює відставання від них країн, що розвиваються. За цих умов знижується роль традиційних форм міжнародного поділу праці і зростає значення тих, які передбачають технологічні і виробничі зв'язки в межах внутрішньофірмового обміну. Нині понад 60 % світового виробництва, що ґрунтується на міжнародній спеціалізації і кооперуванні виробництва, зарубіжному інвестуванні, зосереджено в передових країнах трьох найрозвиненіших центрів: північно-європейському, північно-американському і азійсько-тихоокеанському.

Другим напрямом впливу НТР на міжнародний поділ праці стало обмеження можливостей окремих країн створювати надмірно багатогалузеві національні промислові комплекси. Сьогодні номенклатура продукції, особливо промислових галузей, настільки велика, що жодна країна не зможе забезпечити економічно вигідне виробництво всієї цієї номенклатури. Тому досвід багатьох країн показує, що найефективнішою є концентрація зусиль на створенні спеціалізованих галузей виробництва, органічно вписаних у систему міжнародного поділу праці. Зворотною стороною міжнародного поділу праці, як вже зазначалося, є міжнародне науково-технічне і виробниче співробітництво, кооперація. Так, сьогодні дедалі важливішим напрямом внутрігалузевого поділу праці стає спеціалізація не за кінцевою продукцією, а за деталями, вузлами і комплектуючими виробами. В сучасному машинобудуванні тільки 15-20 % усіх деталей машин є оригінальними, а решта 75-85 % – це взаємозамінні деталі або навіть деталі з однаковими технічними характеристиками для багатьох типів машин і обладнання [1, с.72]. Виокремлення цих видів деталей машин в окремі виробництва – основа розвитку як внутрішньо-національної, так і міжнародної промислової кооперації.

Науково-технічна революція доповнила промислову кооперацію науково-технічним і виробничим співробітництвом, тобто різноманітними формами діяльності в галузі виробництва, прикладної науки, техніки, торгівлі, технічного обслуговування та в інших сферах. Особливого масштабу таке співробітництво набуло в галузях, які стали породженням НТР. Так, корпорації, що лідирують у галузі виробництва інформаційної техніки, укладають велику кількість угод про співробітництво з іншими фірмами, зокрема й зарубіжними. Саме міжнародна спеціалізація і кооперація виробництва, всесвітній поділ праці в кінцевому підсумку породжують і розвивають інші форми міжнародних економічних відносин: вивіз товарів і капіталів, міграцію робочої сили, а також інтеграційні процеси в різних регіонах.

Найбільш динамічно розвиненим сектором світового господарства стають послуги, котрі охоплюють, крім усього іншого, інформатику, ноу-хау, інжиніринг, освіту, фінансові послуги. Торгівля, пов'язана з технологією послуг, за сучасних умов означає розширення науково-технічного і технологічного об-

міну, до якого залучаються такі форми діяльності людини, як пізнання законів і закономірностей природи, суспільства, мислення (сфера науки), досвіду їх пристосування до потреб людини (розроблення нових зразків техніки й нових технологій); сам процес створення матеріальних і духовних благ і послуг (сфера матеріального й духовного виробництва) і вдосконалення та пошук раціональніших форм управління цим процесом. У сфері торгівлі послугами на світовому ринку закон нерівномірності економічного розвитку між розвиненими країнами та світовими економічними центрами діє ще інтенсивніше. Так, 12 із 20 наймогутніших світових експортерів послуг забезпечують понад 50 % світового експорту, тоді як у середині минулого століття – менше ніж 16 %.

Якщо говорити про сучасні тенденції міжнародного поділу праці в контексті розвитку світового ринку продовольства, то не можна не згадати також про значний вплив "генної хвилі" науково-технічного прогресу. Результатом такого впливу є поділ агропромислового виробництва на три типи виробничих систем і, відповідно, ринку продовольства – на три типи товарів: традиційні, генетично модифіковані та екологічно чисті (органічні) [2, с. 7-8]. Це означає, що наприкінці ХХ ст. у міжнародному поділі праці отримала розвиток тенденція до обособлення і поділу виробництва (а також зберігання, транспортування і збуту) аналогічних продуктів, отриманих з різних секторів виробництва. Рушійною силою цього процесу є вимога споживачів про ідентифікацію продуктів за допомогою маркування для забезпечення можливості свідомого вибору типу продуктів харчування. Реально цій сегрегації підлягають такі сектори АВК, як виробництво борошна та зернових продуктів, рослинних олій, м'яса й молока, деяких готових продуктів, а також кормів.

Таким чином, в сучасний період розвитку світової економіки міжнародний поділ праці стає визначальним чинником формування і розвитку світового господарства загалом. Водночас варто зазначити, що рівень міжнародного поділу праці дещо нижчий, ніж поділ праці в межах окремих країн. Це зумовлено кількома причинами. По-перше, міжнародний поділ праці є вторинним щодо поділу в межах національних господарських комплексів. По-друге, форми й соціальна природа міжнародного поділу праці визначається економічними відносинами, що склалися в межах національних господарств. По-третє, можливості втручання держави у міжнародні економічні процеси є обмеженими. І хоча МПП розвивається стрімкими темпами, ще є значний резерв його поглиблення.

Світогосподарські зв'язки стають сьогодні одним із важливих чинників економічного зростання, структурних зрушень та підвищення ефективності національного виробництва, будучи при цьому і каталізатором диференціації країн, нерівномірності їхнього розвитку. Революційний стрибок у наукових знаннях, що супроводжувався якісними зрушеннями в техніці, технології, виробництві, а також радикальні соціально-політичні зміни у другій половині ХХ ст. істотно модифікували міжнародний поділ праці й продовжують і сьогодні активно впливати на характер і тенденції його розвитку. Найістотнішою зміною у міжнародному поділі праці є перехід від раніше існуючої глобальної моделі поділу праці між промислово розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, до нової моделі. Одиначний тип поділу праці та-

кож зазнав певних еволюційних змін. Спочатку він був пов'язаний з організацією праці всередині виробничої одиниці, але пізніше вийшов за межі окремого підприємства й зумовив розвиток промислової кооперації між підприємствами не тільки однієї, а й різних держав. Міжнародна виробнича кооперація, що базується на одиничному поділі праці, відображає сучасну стадію всесвітнього усупільнення виробництва, його якісно новий рівень, за якого безпосередньо виробничі зв'язки між підприємствами – корпорантами стають постійними і набувають повної самостійності щодо товарообмінних операцій на світовому ринку. Це привело до утворення світових промислових комплексів, які містять багатонаціональні господарські одиниці, й обумовило пришвидшене зростання зовнішньоекономічних зв'язків між розвиненими країнами та країнами науково-технічного прогресу і подібними промисловими структурами. Не випадково 3/4 зовнішньоторговельного обігу цих країн припадає на взаємний товарообмін, значну частку якого становлять внутрішньокорпоративні поставки. Провідні експортні галузі економіки промислово розвинених держав одночасно є також галузями імпорту, що свідчить про ще більшу втрату універсальності національним господарством окремих країн, їх інтеграція у світову економіку відбувається в умовах зростання суспільного поділу праці як всередині країни, так і на міжнародному рівні.

Тому, з одного боку, характер і рівень розвитку внутрішньокраїнової спеціалізації безпосередньо впливають на визначення міжнародного профілю економіки країни, обумовлюють ступінь її участі у спеціалізації виробництва у світовому масштабі. Це стосується країн, що виробляють не тільки сировинні матеріали, а й сучасну складну у технічному відношенні продукцію. З іншого боку, входження у систему тісних світогосподарських зв'язків істотно модифікує в країні процес відтворення, збільшує загальний обсяг виробництва і його ресурсний потенціал, надає можливості прилучитися до останніх надбань світової науки й техніки. Характерною особливістю нинішнього етапу розвитку загально-цивілізаційних процесів є перехід у 80-ті роки розвинених країн Заходу до формування якісно нової моделі світового розвитку. На думку окремих вчених, вона характеризується певним подоланням формаційно-утворювальних ознак суспільства і підпорядкуванням його функцій реалізації загальнолюдських цінностей.

Що стосується економічних рис (ознак) такої системи, то вони проявляються передусім у становленні принципово нового технологічного способу виробництва, якісному перетворенні його матеріально-речових чинників. Це здійснюється на основі впровадження в усі галузі суспільного виробництва високої інформаційно-інтелектуальної технології, що базується на електронній автоматизації, інформації, біотехнології та інших матеріально-, ресурсно-, працеощадних видах виробництва. Поряд з цим істотно змінюються властивості та характеристики товарів, що надходять на міжнародний ринок. Міжнародна конкуренція зумовлює постійний пошук методів та шляхів подальшого якісного вдосконалення продукції, зростає наукомісткість дедалі більшого числа товарів. Водночас НТР ставить нові вимоги й до робочої сили з погляду її кваліфікації, загальноосвітнього рівня, оскільки людський фактор є центральним елементом нової моделі постіндустріального розвитку.

Характеризуючи модель світового розвитку, що формується, потрібно визначити можливості залучення до неї держав – колишніх членів "соціалістичної співдружності". Криза та крах, що охопила ці країни наприкінці 80-х років, значною мірою були зумовлені відгородженістю та замкненістю соціалістичних країн від світового співтовариства, "непроникливістю" в їх межі прогресивних тенденцій світового економічного та науково-технічного прогресу. На жаль, демонтаж адміністративно-командної системи господарювання у більшості колишніх соціалістичних країн здійснювався нерідко насильницькими, нецивілізованими методами, що відкинуло їх з раніше зайнятих позицій у міжнародному поділі праці.

Нині об'єктивна потреба динамічної інтеграції країн Східної Європи в нову модель розвитку світового господарства передбачає пошуки ними своєї ніші в системі всесвітнього поділу праці, передусім загальноєвропейського. Вони можуть претендувати на участь у глобальному та континентальному поділі праці завдяки наявності таких чинників: геополітичного становища моста між Західною Європою та азійським континентом, наявності дешевої і відносно освіченої робочої сили, сільськогосподарських ресурсів та рекреаційно-туристичних можливостей, величезного і всепоглинаючого ринку товарів та послуг, спільного географічного й економічного простору та ін.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що тривалий час різниця в розподілі природних багатств була основною причиною МПП. Але розвиток науково-технічного прогресу спричинився до зменшення значення природно-географічних умов, надавши можливість використати переваги науково-технічних досягнень, розвитку науки і техніки. Нова модель економічного розвитку набула таких характерних рис:

- почав переважати інтенсивний тип економічного зростання;
- з'явилися нові галузі промисловості та швидко модернізувалися чинні;
- скоротився виробничий цикл;
- розширилася сфера послуг (особливо банківських і страхових, транспортних та туристичних).

Водночас у МПП значну роль почали відігравати і соціально-економічні умови, наприклад, досягнутий рівень економічного і науково-технічного розвитку, існуючий господарський механізм у конкретній країні, зокрема механізм організації зовнішньоекономічних відносин. Глобальні економічні, політичні та соціальні процеси останніх десятиліть істотно вплинули на МПП. Головним напрямом його розвитку стало розширення міжнародної спеціалізації й кооперування виробництва. Вони є формами МПП і виражають його сутність.

Отже, МПП став результатом багатовікового розвитку продуктивних сил, поглиблення національного суспільного поділу праці та залучення в систему світових господарських зв'язків нових національних виробництв, що спричинилося до інтернаціоналізації виробництва загалом.

Література

1. **Мочерний С.В.** Світове господарство в умовах глобалізації : монографія / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, С.В. Фомішин. – К. : Вид-во "Ніка-Центр", 2006. – 200 с.
2. **Ревенко Л.С.** Сегрегація товаропотоків у світовій торгівлі продовольством // Аграрна наука. – 2003. – № 9. – С. 2-9.

Фомишин С.В. Современные тенденции развития форм международного деления труда в мировом хозяйстве

Раскрыты тенденции развития форм международного деления труда в современном мировом хозяйстве. Подчеркнуто, что особенный масштаб такое сотрудничество приобрело в отраслях, которые порождены НТР. Установлено, что МПП стал результатом многовекового развития производительных сил, углубления национального общественного деления труда и привлечения в систему мировых хозяйственных связей новых национальных производств, что повлеклось к интернационализации производства в целом.

Ключевые слова: международное деление труда, научно-техническая революция, международная специализация, международная кооперация.

Fomishin S.V. Modern trends of development forms of international division of labor in the world economy

Explores trends in the forms of international division of labor in the modern world economy. Emphasized that the special scale of this cooperation came in areas which were the outcome of STR. It is set that MPP became the result of centuries-old development of productive forces, deepening of national public division of labour and bringing in in the system of world economic connections of new national productions, that was drawn to internationalization of production on the whole.

Keywords: international division of labor, scientific and technological revolution, international specialization, international cooperation.

УДК 336.71 (477)

*Аспір. В.В. Фостяк – Університет банківської справи
НБУ, м. Київ*

**ФУНКЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Розглянуто функції банківського капіталу, визначено їх теоретичне значення та практичне застосування банківськими установами в забезпеченні розвитку банківської системи України та розроблено їх класифікацію. Встановлено, що капітал банку є динамічним, функціональним утворенням, який забезпечує поточну банківську діяльність від початку його утворення. Своєю функціональністю банківський капітал забезпечує збереження довіри до банків з боку населення, а здійснення поточних та стратегічних функцій реалізує фінансову стійкість банківської системи.

Постановка проблеми. Банківський капітал є однією з поширених економічних категорій, яка є як одним із основних показників фінансової стійкості банку у процесі розвитку банківської системи України. Ефективне та надійне функціонування банківської системи – важливий інструмент акумуляції вільних коштів та кредитування економіки, що сприяє розвитку національної економіки. Зазначимо, що банківський капітал дає змогу банку здійснювати розширення активних операцій і забезпечує належний рівень конкурентоспроможності банків та банківської системи загалом. Функціональність банківського капіталу певною мірою забезпечує виконання основних функцій банків. Це чітко простежується через функції, які виконує банківський капітал. Враховуючи це, визначення функцій банківського капіталу є актуальним питанням у процесі забезпечення розвитку банківської системи України.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання визначення функцій банківського капіталу розглянуто у працях М. Алексеєнка, Ж. Довгань, О. Дзюблюка, А. Вожжова, З. Васильченко, М.А. Козоріз та зарубіжних вчених Г. Фе-